

Mariusz Celmer

Polityka władz komunistycznych wobec nauczania religii na terenie diecezji płockiej w latach 1950-1956

Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego 7, 65-87

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Polityka władz komunistycznych wobec nauczania religii na terenie diecezji płockiej w latach 1950-1956

The policy of the Communist authorities to teaching religion in the Diocese of Płock in the years 1950-1956

Streszczenie: Artykuł niniejszy przedstawia działania organów władz państwa komunistycznego w Polsce dotyczące problemu katechizacji na terenie diecezji płockiej w okresie apogeum, a następnie stopniowego upadku systemu stalinowskiego w latach 1950-1956. Okres ten charakteryzował się utrudnianiem, ograniczaniem, a potem usunięciem nauki religii ze szkół. Po tym fakcie katechizacja dzieci i młodzieży szkolnej odbywała się w kościołach, kaplicach i domach prywatnych. Artykuł prezentuje konkretne kierunki, przykłady oraz metody działań władz komunistycznych związanych ze zwalczaniem nauki religii w szkołach diecezji płockiej. Przedstawia walkę duchowieństwa oraz wiernych Kościoła katolickiego o utrzymanie nauczania religii w szkole. W artykule wykorzystano źródła archiwalne z zasobów Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i Bydgoszczy, Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Archiwów Państwowych w Mławie, Płocku, Pułtusku i Milanówku, a także wydawnictwa źródłowe. Oprócz źródeł archiwalnych do pisania artykułu pomocna była literatura naukowa (książki i artykuły z czasopism naukowych) dotycząca analizowanego problemu. Temat niniejszego artykułu wymaga dalszych pogłębio-

nych i szczegółowych badań naukowych, np. ustalenia dokładnej liczby księży oraz katechetów świeckich zwalnianych ze szkół w czasach stalinizmu w diecezji płockiej.

Słowa kluczowe: nauczanie religii, diecezja płocka

Summary: The article presents the policy of the communist authorities to the teaching of religion.

Keywords: teaching of religion, Płock's Diocese.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działań organów władz komunistycznych wobec kwestii katechizacji na terenie diecezji płockiej w okresie apogeum i erozji systemu stalinowskiego w Polsce w latach 1950-1956¹.

Jedną z kluczowych kwestii w stosunkach między państwem a Kościołem katolickim w Polsce był problem nauczania religii. W latach 1945-1949 katechizacja dzieci i młodzieży w Polsce odbywała się w szkołach, w tym również na terenie diecezji płockiej. Pod koniec lat 40. XX wieku doszło do zaostrzenia kursu w polityce wyznaniowej władz komunistycznych wobec Kościoła katolickiego, w tym także w kwestii nauczania religii w szkole. W 1950 r. aparat bezpieczeństwa w Polsce przystąpił do wzmocnienia inwigilacji (rozpracowania) środowiska katechetów, zarówno duchownych, jak i świeckich, wydając specjalny okólnik². W kwietniu 1950 roku w zawartym „Porozumieniu” między Episkopatem Polski a rządem RP stwierdzono, że *Rząd nie zamierza ograniczyć obecnego stanu nauczania religii w szkołach, programy nauczania religii będą opracowane przez władze szkolne wspólnie z przedstawicielami Episkopatu; szkoły będą zaopatrzone w odpowiednie podręczniki, nauczyciele religii świeccy i duchowni będą*

¹ Na temat polityki władz komunistycznych w Polsce wobec problemu nauczania religii zob.: J. Dopcke, *Katechizacja w Polsce 1945-1990*, Pelplin 1998; H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1997; *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*, oprac. H. Konopka, Białystok 1998.

² 1950 luty 23, Warszawa – Pismo okólne nr 6 dyrektor Departamentu V MBP w sprawie efektów działań odnośnie do katechetów [w:] *Instrukcje, wytyczne, okólniki dyrektor Departamentu V MBP dotyczące działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945-1953*, wybór i oprac. A. Dziurok, J. Marecki, F. Musiał, wstęp A. Dziurok, F. Musiał, Kraków-Katowice 2012, s. 205-206.

traktowani na równi z nauczycielami innych przedmiotów; wizytatorów nauczania religii władze szkolne będą powoływały w porozumieniu z Episkopatem³. Pomimo tej deklaracji władze partyjno-państwowe w Polsce w okresie trwania totalitarnego systemu stalinowskiego prowadziły działania, które zmierzały do usunięcia nauki religii ze szkół wszystkich szczebli.

Okazją do działań przeciwko Kościołowi katolickiemu ze strony władz państwowych na płaszczyźnie oświatowej stała się akcja zbierania podpisów pod Apelem Sztokholmskim⁴ w 1950 r. Ministerstwo Oświaty poleciło, aby rozwiązać stosunek służbowy z nauczycielami świeckimi i duchownymi, którzy nie złożyli podpisów pod Apelem Sztokholmskim, czyli zwolnić ich z pracy w szkołach⁵. Prawa do nauczania religii w szkole za niepodpisanie Apelu Sztokholmskiego nie otrzymał ks. Józef Kardynał, proboszcz parafii Nowe Miasto (pow. płoński)⁶. Fakt ten odnotował Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP) w Płońsku, w którego sprawozdaniu za marzec 1951 r. czytamy: *Odnośnie księdza parafii Nowe Miasto ustalono, że dany ksiądz nie wykłada religii w szkole z powodu, że nie podpisał Apelu Pokoju, lecz uczy dzieci religii u siebie na plebanii dwa razy tygodniowo w godzinach popołudniowych, na które uczęszczają dzieci z klasy 7-ej. Ponadto stwierdzono, że dany ksiądz który jest wrogo ustosunkowany w związku z tym, że odebrano mu nauczanie religii w szkole na początku*

³ 14 kwietnia 1950, Warszawa. Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w: P. Raina, *Kościół w PRL*, t. 1, *Lata 1945-59*, Poznań 1994, s. 233.

⁴ Apel Sztokholmski był pierwszą okazją do sprawdzenia uległości Episkopatu Polski wobec władz komunistycznych po podpisaniu porozumienia między państwem a Kościołem 14 kwietnia 1950 r., związaną ze zbieraniem pod nim podpisów poparcia. Miał on antyamerykański i prosowiecki charakter i był trudny do zaakceptowania przez Episkopat Polski. Władze chciały uzyskać podpisy duchowieństwa, aby przełamać dezaprobatę większości wiernych do angażowania się w dwuznaczną akcję „pokojową”. Brak zgody Episkopatu na poparcie apelu spowodował liczne represje wobec Kościoła. W wyniku ich, m.in. usunięto ze szkół 434 księży oraz około dwustu katechetów świeckich, którzy sprzeciwili się podpisaniu apelu, co rozpoczęło proces likwidacji nauczania religii w szkołach oraz zamykania domów zakonnych (np. w Płocku), A. Dudek, R. Gryz., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2003, s. 58-59.

⁵ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 90-92.

⁶ M.M. Grzybowski, *Fragmety kroniki parafialnej Nowe Miasto z lat 1945-1960*, „Notatki Płockie” 2009, nr 3, s. 45.

roku szkolnego, tj. wrzesień 1950 r. na kazaniu w kościele z ambony ogłosił, że nie będzie uczył dzieci w szkole, nie podając przyczyn z których został zwolniony, co z kolei wywołało wrogie wypowiedzi wśród miejscowej ludności w stosunku do Rządu⁷. Ponadto w 1950 r. zostali pozbawieni z przyczyn politycznych prawa nauczania religii w szkołach następujący księża: ks. Witold Biały, prefekt Państwowej Szkoły Ogólnokształcącej stopnia podstawowego i licealnego w Pułtuskach oraz ks. Jan Wosiński, prefekt Państwowej Szkoły Ogólnokształcącej stopnia licealnego w Sierpcu⁸. Odsunięty od nauczania religii został także ks. Szczepan Soszyński, nauczyciel religii w Państwowej Szkole Ogólnokształcącej stopnia licealnego w Przasnyszu. W uzasadnieniu dotyczącym zwolnienia ks. Soszyńskiego, Kurator Okręgu Szkolnego Warszawskiego pisał: *Zainteresowany został zwolniony za wychowywanie młodzieży w duchu wrogim do Polski Ludowej. Ks. Soszyński nadawał lekcjom religii ton polityczny. Zakładał na terenie szkoły kółka różańcowe, w których młodzież była nastawiona sceptycznie do osiągnięć Rządu i mas pracujących Polski*⁹.

Na terenie powiatu płockiego w roku szkolnym 1950/1951 nie dopuszczono do nauczania religii w szkołach katechetów, którzy *byli wrogo ustosunkowani do obecnej rzeczywistości*. Działania komunistów związane z usuwaniem katechetów ze szkół budziły sprzeciw rodziców. Taka sytuacja zaistniała, kiedy to w szkole w Staroźrebach została zwolniona katecheta Kudlikowska za niepodpisanie Apelu Sztokholmskiego. Na zebraniu rodzicielskim część rodziców zaczęła protestować przeciwko jej zwolnieniu ze szkoły, oświadczając, że *szkoła bez Boga nam nie jest potrzebna*¹⁰. W sierpniu 1950 r. został pozbawiony prawa nauczania religii w gimnazjum w Gostyninie ks. Kazimierz Maj¹¹.

⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 0206/131, t. 2, Sprawozdanie PUBP w Płońsku za marzec 1951 r., Płońsk 3 IV 1951 r., k. 200.

⁸ Archiwum Państwowe w Milanówku (dalej: APM), Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, 146, Pismo Wydziału Oświaty PWRN w Warszawie do Ministerstwa Oświaty dot. zwolnień księży nauczycieli religii, Warszawa 23 XII 1950 r., k. 239.

⁹ Tamże, Pismo Kuratora Okręgu Szkolnego Warszawskiego do Ministerstwa Oświaty dot. zwolnienia z funkcji prefekta ks. Sz. Soszyńskiego, 26 IV 1950 r., k. 263.

¹⁰ AIPN, 0206/125/CD/1, Sprawozdanie szefa PUBP w Płocku za okres od dn. 1 IX do dn. 1 X 1950 r., Płock 1 X 1950 r., s. 93-94.

¹¹ Tamże, 0206/45, t. 1, cz. 2, Sprawozdanie PUBP w Gostyninie za miesiąc sierpień 1950 r., Gostynin 2 IX 1950 r., k. 46-47.

W tym samym okresie władze państwowe zwolniły z nauczania religii ks. Kazimierza Rukata, wikariusza i prefekta szkół w Płońsku¹². Natomiast we wrześniu 1950 r. Wydział Oświaty PPRN w Gostyninie zerwał kontrakty i odsunął od nauczania religii w szkołach ks. Romualda Biedrzyckiego z parafii Duninowo i ks. Stanisława Godlewskiego z parafii Dobrzyków. Wobec pozostałych księży uczących religii w szkołach na terenie powiatu gostynińskiego, lokalne władze administracyjne wstrzymały zawarcie kontraktów na nauczanie religii, co oznaczało zawieszenie ich w działalności katechetycznej¹³.

Pod koniec września 1950 r. Departament V MBP opracował okólnik, który określał taktykę działania związaną z przywracaniem katechetów do szkół, który m.in. zakładał porozumiewanie się aparatu bezpieczeństwa z władzami szkolnymi w sprawie przyjęcia do szkół księży prefektów¹⁴. W związku z zaistniałą sytuacją związaną z usuwaniem duchownych oraz świeckich katechetów ze szkół, aby zapewnić prowadzenie katechizacji w szkołach i poza nią, Kuria Diecezjalna w Płocku w wydanych „Wskazaniach duszpasterskich” nakazywała podległemu duchowieństwu następujące działania: *Tam gdzie jest religia jako przedmiot w szkole, trzeba dołożyć wszelkich starań, by godziny religii były wykorzystane. Jeżeli dzieci religii w szkole się nie uczą, ksiądz proboszcz powinien znaleźć środki, by dzieci nauczyć prawd wiary. Trzeba podzielić dzieci na grupy zależnie od ich poziomu umysłowego, które powinni wziąć w opiekę księża lub katecheci. Nauka powinna się odbywać w kościele w formie jak najbardziej zbliżonej do normalnej lekcji. Oprócz tego należy ciągle przypominać rodzicom, zwłaszcza podczas nauk stanowych, że ich świętym obowiązkiem jest uczenie dzieci w domu prawd wiary*¹⁵.

¹² M.M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej. Wiek XX*, t. 1, cz. 2, Płock 2008, s. 311.

¹³ AIPN, 0206/45, t. 1, cz. 2, Sprawozdanie PUBP w Gostyninie za miesiąc wrzesień 1950 r., Gostynin 2 X 1950 r., k. 36.

¹⁴ 1950 wrzesień 29, Warszawa – Pismo okólne nr 23 dyrektor Departamentu V MBP w sprawie taktyki działania związanej z przywracaniem katechetów do szkół [w:] *Instrukcje, wytyczne, okólniki dyrektor Departamentu V MBP...*, s. 237-238.

¹⁵ *Wskazania duszpasterskie*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” (dalej: MPP) 1950, nr 9-12, s. 158.

Do grudnia 1950 r. katechizacja na terenie Polski została usunięta z 4703 szkół, we wrześniu 1951 r. nauczania religii było pozbawionych 6270 szkół. Ponadto do tego czasu władze komunistyczne zlikwidowały 27 szkół kościelnych oraz zwolniły 736 księży prefektów i 121 katechetów świeckich¹⁶. W lutym 1951 r. w czasie konferencji dekanalnej dekanatu płockiego, bp Tadeusz Zakrzewski zaapelował do duchowieństwa, aby ci księża, w których szkołach nie było nauczania religii organizowali je w kościele¹⁷. Na mocy zarządzenia władz oświatowych z dnia 1 września 1951 r. z funkcji prefekta w Liceum Pedagogicznym i Szkole Ćwiczeń w Mławie został zwolniony ks. Józef Jankiewicz. W ten sposób placówki te pozbawiono nauczania religii. Natomiast w październiku tegoż roku z funkcji prefekta w mławskim Liceum Ogólnokształcącym został zwolniony ks. Zdzisław Mączyński. Naukę religii przeniesiono do pomieszczeń kościelnych, była prowadzona w zakrystii, skarbcu i na chórze¹⁸.

We wrześniu 1951 r. szef płockiej „bezpieki” informował swojego zwierzchnika z WUBP w Warszawie, iż wielu księży zgłosiło się do lokalnych władz oświatowych o wydanie pozwolenia na nauczanie religii w szkołach¹⁹. W zainteresowaniu „bezpieki” pozostawała także kwestia nauczania religii przez księży poza szkołą, w kościołach. Uwagę na ten problem zwrócił, m.in. PUBP w Ciechanowie na początku 1952 r. Ciechanowska „bezpieka” postanowiła poddać inwigilacji ks. Antoniego Kowalczyka, prefekta w Ciechanowie, który organizował nauczanie religii dla młodzieży w kościele²⁰. Z kolei PUBP w Pułtusku, w styczniu 1952 r. na terenie podległego mu powiatu, odnotował fakt masowego składania podań przez księży do Wydziału Oświaty przy PPRN o udzielenie zezwolenia na nauczanie religii w szkołach. Starania księży były wspierane przez mieszkańców gromad, którzy również domagali

¹⁶ J. Doppke, *Katechizacja w Polsce...*, s. 74.

¹⁷ AIPN, 0206/125/CD/1, Sprawozdanie szefa PUBP w Płocku za okres od dn. 3 II do dn. 3 III 1951 r., Płock 3 III 1951 r., s. 170.

¹⁸ M.M. Grzybowski, *Parafia św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Mławie*, Płock 2013, s. 132.

¹⁹ AIPN, 0206/125/CD/1, Sprawozdanie szefa PUBP w Płocku za okres od 1 IX do dn. 1 X 1951 r., Płock 1 X 1951 r., s. 280.

²⁰ Tamże, 0206/37, t. 1, cz. 1, Sprawozdanie PUBP w Ciechanowie za okres od dn. 5 I do dn. 5 II 1952 r., Ciechanów 4 II 1952 r., k. 5.

się, aby w szkołach odbywała się nauka religii. Referat V PUBP w Pułtusk po uzgodnieniu z Komitetem Powiatowym PZPR polecił kierownikowi Wydziału Oświaty wstrzymanie udzielania odpowiedzi księżom na złożone przez nich podania²¹. Po zniesieniu nauki religii w liceach pedagogicznych oraz w szkołach TPD duchowieństwo na terenie diecezji płockiej organizowało katechizację w kościołach oraz z ambon apelowało do rodziców, by posyłali swoje dzieci na naukę religii do kościołów²². W lutym 1952 r. kierownik Referatu ds. Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN) w Warszawie informował, że ks. Kazimierz Głąb, salezjanin z płockiej parafii św. Stanisława Kostki oraz prefekt w Liceum Mechanicznym w Płocku rozdał uczniom ankiety z pytaniami dotyczącymi ich wiary i praktyk religijnych. W związku z tym władze postanowiły ks. Głęba zwolnić z zajmowanego stanowiska prefekta w szkole, oceniając go następująco: *W/w należy do księży negatywnie ustosunkowanych do obecnej rzeczywistości, żadnego udziału w akcjach społecznych nie bierze*²³.

W drugiej połowie 1952 r. władze komunistyczne rozpoczęły działania mające na celu likwidację kaplicy, która mieściła się w Państwowym Liceum (Gimnazjum) im. Stanisława Małachowskiego w Płocku. W kaplicy, w niedziele i święta były odprawiane msze święte dla uczniów tej szkoły. Biskup Zakrzewski w trakcie rozmów w Referacie ds. Wyznań PWRN w Warszawie w sierpniu oraz we wrześniu 1952 r. stanowczo stwierdził, że nie pozwoli na jej likwidację²⁴. W grudniu 1954 r. ks. Roman Fronczak, który pełnił funkcję prefekta w Liceum im. Małachowskiego, otrzymał pismo informujące o zwolnieniu go z pracy.

²¹ Tamże, 0206/156, t. 1, Sprawozdanie PUBP w Pułtusk za okres od dn. 1 do dn. 31 I 1952 r., Pułtusk 5 II 1952 r., k. 238-239.

²² APM, Warszawski Komitet Wojewódzki PZPR (dalej: WKW PZPR), 835, Notatka sytuacyjna dot. kleru katolickiego na terenie woj. warszawskiego, Warszawa 3 III 1952 r., k. 63.

²³ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Urząd ds. Wyznań (dalej: UdsW), 84/106, Pismo kierownika Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie do Urzędu ds. Wyznań, Warszawa 26 II 1952 r., k. 47.

²⁴ Tamże, 18/345, Sprawozdanie z konferencji z bpem płockim T. Zakrzewskim w dn. 22 VIII 1952 r., Warszawa 3 IX 1952 r., k. 5; Tamże, Sprawozdanie z konferencji z bpem płockim T. Zakrzewskim odbytej w PWRN w Warszawie w dn. 12 IX 1952 r., Warszawa 22 IX 1952 r., k. 3; AIPN, 0206/125/CD/1, Sprawozdanie PUBP w Płocku za miesiąc sierpień 1952 r., Płock 10 IX 1952 r., s. 510.

Nauka religii dla uczniów tegoż liceum została przeniesiona do zakrystii kościoła św. Dominika, którego rektorem był ks. Fronczak²⁵. Władze komunistyczne określały, że ks. Fronczak *od szeregu lat wykazuje swój zdecydowanie wrogi stosunek do Polski Ludowej*. Ponadto za usunięciem go ze szkoły miał przemawiać fakt, że utrzymywał kontakty z Wojciechem Rydzewskim, dowódcą nielegalnej, zbrojnej organizacji młodzieżowej²⁶. Natomiast w sierpniu 1955 r. w wyniku działań władz komunistycznych kaplica została zamknięta, strona kościelna przejęła wszystkie przedmioty kultu religijnego według spisu inwentarza kaplicy²⁷.

Wskutek uchwalenia „Konstytucji PRL” z dnia 22 lipca 1952 r. przestały obowiązywać przepisy konstytucji marcowej z 1921 r., które określały obowiązek nauczania religii w szkołach publicznych. „Konstytucja PRL” nie odnosiła się do problemu nauczania religii²⁸. W roku szkolnym 1952/1953 oraz 1953/1954 władze komunistyczne przystąpiły do intensywnej akcji skierowanej przeciwko nauczaniu religii w szkołach. W wyniku podejmowanych decyzji administracyjnych, w ramach których kwalifikowano duchownych oraz świeckich nauczycieli religii według kryteriów politycznych, doprowadzono do sytuacji, że liczba szkół w Polsce, w których nie było zajęć religii zwiększyła się z 53% do 65%. Ten stan rzeczy występował pomimo tego, że religia była przedmiotem oficjalnie figurującym w planach godzin nauczania²⁹.

²⁵ M.M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej...*, t. 1, cz. 1, Płock 2007, s. 172.

²⁶ AAN, UdsW, 46/586, Pismo Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie do Urzędu ds. Wyznań dot. zwolnienia z pracy ks. R. Fronczaka, Warszawa 31 XII 1954 r., k. 1-2; Owa organizacja to „Dzieci Ziemi Płockiej”, która istniała w okresie III 1953-IX 1954. Jej głównym celem było prowadzenie antykomunistycznej propagandy. Więcej na jej temat zob. J. Pawłowicz, *Chwała Bohaterom! Mieszkańcy Mazowsza Zachodnio-Północnego sądzeni przez Wojskowe Sądy Rejonowe 1946-1955*, Warszawa 2003, s. 27-28.

²⁷ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APPI), Urząd Wojewódzki w Płocku. Wydział ds. Wyznań (dalej: UWwP. WdsW), 1848, Protokół przejęcia inwentarza kaplicy św. Kazimierza w Państwowym Liceum im. S. Małachowskiego w Płocku, Płock 27 VIII 1955 r., k. 4; Tamże, Notatka dot. przejęcia przedmiotów kultu z kaplicy, Płock 29 VIII 1955 r., k. 3.

²⁸ A. Mezglewski, *Usunięcie i przywrócenie nauczania religii do szkół* [w:] *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. W. Janiga, A. Mezglewski, Krosno-Sandomierz 2000, s. 99.

²⁹ L. Grochowski, *Nauka religii w szkołach państwowych Polski Ludowej. Etapy ograniczania usuwania na tle programów laicyzacji 1944-1956* [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej 1944-1956*, red. E. Walewander, Lublin 2002, s. 143.

Wśród nauczycieli religii, którzy z dniem 1 września 1952 r. nie otrzymali zgody władz państwowych na nauczanie religii, znalazł się ks. Jan Chmieliński, proboszcz parafii Radomin. Nie uzyskał on zgody władz na uczenie religii w Szkole Podstawowej w Radominie³⁰. Analogiczną decyzję podjęto wobec ks. Mariana Żochowskiego, proboszcza parafii Sarnowo (pow. mławski), który nie uzyskał zgody na nauczanie religii w szkole podstawowej. W związku z tą decyzją ks. Żochowski skierował zażalenie do Biura Listów i Zażaleń przy Radzie Państwa. Ponadto członkowie Spółdzielni Produkcyjnej w Chojnowie wystosowali petycję do władz państwowych, w której prosili o wydanie zezwolenia księdzu Żochowskiemu na nauczanie religii w szkole: *Członkowie Spółdzielni Produkcyjnej w Chojnowie stwierdzają, że ks. Marian Żochowski, proboszcz parafii Sarnowo, odnosi się jak najprzychylniej do naszej Spółdzielni i idei spółdzielczości. Prosimy o zezwolenie dla niego na nauczanie religii w naszej szkole w myśl Konstytucji Polski Ludowej, gwarantującej wolność religii*³¹. Z dniem 1 września 1952 r. został zwolniony z funkcji nauczyciela religii w Szkole Podstawowej nr 1 i 2 w Rypinie ks. Marian Kocięcki *za rozbijanie młodzieży i nie zezwalanie im chodzenia na zbiórki ZMP*. Natomiast z końcem kwietnia 1953 r. kapłan ten został odsunięty od nauczania religii w Liceum Ogólnokształcącym w Rypinie³².

Brak religii w szkołach jako przedmiotu nauczania powodował działania rodziców, którzy zabiegali w różnych instancjach władz państwowych o jej przywrócenie. We wrześniu 1952 r. Komitet Rodzicielski Szkoły Podstawowej w Baboszewie (pow. płoński) wystąpił do PWRN w Warszawie o przywrócenie lekcji religii. Pod petycją podpisali

³⁰ Archiwum Państwowe w Mławie (dalej: APMł), Urząd Wojewódzki w Ciechanowie. Wydział ds. Wyznań (dalej: UWwC. WdsW), 2756, Charakterystyka ks. J. Chmielińskiego [b.d. i m.w.], k. 4.

³¹ Archiwum Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy (dalej: AIPN By), 201/73, Pismo Wydziału Oświaty PPRN w Mławie do ks. M. Żochowskiego dot. zatrudnienia w szkole, Mława 2 IX 1952 r., s. 15; Tamże, Pismo ks. M. Żochowskiego, proboszcza parafii Sarnowo do Biura Listów i Zażaleń przy Radzie Państwa, Sarnowo 8 IX 1952 r., s. 16-18; Tamże, Petycja członków Spółdzielni Produkcyjnej w Chojnowie dot. ks. M. Żochowskiego, [1952 r.], s. 13.

³² Archiwum Państwowe w Pułtusku (dalej: APP), Urząd Wojewódzki w Ostrołęce. Wydział ds. Wyznań (dalej: UWwO. WdsW), 1990, Charakterystyka ks. prefekta M. Kocięckiego, [b.d. i m.w.], k. 37; Tamże, Pismo dyrektora Departamentu Ministerstwa Oświaty E. Marzyszowej do ks. M. Kocięckiego, Warszawa 2 IV 1953 r., k. 39.

się rodzice, jak i sami uczniowie tej szkoły³³. W listopadzie 1952 r. mieszkańcy poszczególnych gromad w powiatach: makowskim, mławskim, płockim i sierpeckim zbierali podpisy w celu przywrócenia nauki religii w szkołach. Według ustaleń „bezpieki” działania te były inspirowane przez księży³⁴. W powiecie makowskim wszyscy mieszkańcy gromad Podoś Stary oraz Podoś Nowy na terenie parafii Płoniawy złożyli podanie do Wydziału Oświaty PPRN o zezwolenie na nauczanie religii w szkołach³⁵. Podobna sytuacja miała miejsce na terenie powiatu sierpeckiego, kiedy to nie udzielono zgody na nauczanie religii ks. Telesforowi Boguckiemu, proboszczowi parafii Koziebrody w miejscowej szkole podstawowej. Komitet Rodzicielski tej szkoły wystosował pismo do Wydziału Oświaty PPRN z prośbą o przywrócenie prawa nauczania religii ks. Boguckiemu, pod którym złożyło podpisy 350 osób³⁶.

Problemy związane z nauczaniem religii dzieci i młodzieży były omawiane na konferencjach dekanalnych. W październiku 1952 r. odbyła się konferencja dekanalna duchowieństwa dekanatu rypińskiego, w trakcie której bp Zakrzewski stwierdził, iż nauka religii może odbywać się również w domach prywatnych, ale maksymalnie dla 8 dzieci. Na terenie dekanatu rypińskiego, podobnie jak w innych dekanatach diecezji płockiej, nauka religii odbywała się w kościołach w tych miejscowościach, w których nie było katechizacji w szkołach³⁷. W związku z usuwaniem przez władze komunistyczne nauczania religii ze szkół, ordynariusz diecezji płockiej, bp Tadeusz Paweł Zakrzewski skierował list pasterski do wiernych dotyczący nowego cyklu i metody katechizacji. W liście tym bp Zakrzewski określił nowy, czteroletni cykl nauczania katechizmowego w parafii. Nauczanie religii w większości przypadków

³³ Tamże, 1932, Pismo Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej w Baboszewie do Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie, Baboszewo 13 IX 1952 r., k. 4.

³⁴ AIPN, 01265/410/CD/1, Sprawozdanie WUBP w Warszawie za listopad 1952 r., Warszawa 15 XII 1952 r., s. 112.

³⁵ Tamże, 0206/70, Raport sprawozdawczy PUBP w Makowie Mazowieckim za listopad 1952 r., Maków Mazowiecki 3 XII 1952 r., k. 336.

³⁶ Tamże, 0206/166, Sprawozdanie PUBP w Sierpcu za listopad 1952 r., Sierpc 1 XII 1952 r., k. 225.

³⁷ AAN, UdsW, 18/106, Pismo Referatu ds. Wyznań PWRN w Bydgoszczy do Urzędu ds. Wyznań dot. konferencji dekanalnej duchowieństwa dekanatu rypińskiego, Bydgoszcz 15 X 1952 r., b.p.

odbywało się w kościele, a nie na terenie szkoły. Oprócz listu pasterskiego zostały opracowane tematy kazań i katechezy na rok 1952/1953³⁸.

W raporcie za styczeń 1953 r. PUBP w Makowie Mazowieckim informował Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Warszawie, iż z funkcji nauczyciela religii w szkołach w Kołakach i Młynarzach został zwolniony ks. Roman Tarwacki, administrator parafii Sieluń. Jako przyczynę zwolnienia księdza podano, że *swym postępowaniem zmuszał dzieci szkolne do chodzenia do kościoła, stosując wykazy dzieci, które były w kościele, jak również i te, które nie były w kościele; jednocześnie żądał ażeby dzieci opowiadały głoszone kazania*³⁹. Latem 1952 r. ks. Marian Batogowski, wikariusz i prefekt parafii Nasielsk, złożył podanie o przedłużenie zatrudnienia na stanowisku nauczyciela religii w miejscowym liceum ogólnokształcącym. Wojewódzkie władze oświatowe w Warszawie celowo odwlekały udzielenie odpowiedzi księdzu Batogowskiemu. Do końca roku szkolnego 1952/1953 nie otrzymał on żadnej odpowiedzi. W lipcu 1953 r. złożył kolejne podanie, na które uzyskał odpowiedź odmowną⁴⁰. W marcu 1953 r. Wydział Oświaty PPRN w Ostrołęce zwolnił ks. Henryka Markuszewskiego z funkcji nauczyciela religii w Szkole Podstawowej w Goworowie. Kapłana określano jako *wroga obecnej rzeczywistości*. Od tej decyzji ks. Markuszewski złożył odwołanie do Wydziału Oświaty PWRN w Warszawie. Decyzja ta została jednak podtrzymana przez instancję wojewódzką. Ksiądz Markuszewski nie otrzymał zgody na nauczanie religii w wymienionej szkole⁴¹. W tym samym okresie umowy na nauczanie religii w Zasadniczej

³⁸ *List pasterski na I niedzielę Adwentu 1952 roku. O nowym cyklu i metodzie katechizacji*, MPP 1952, nr 7-12, s. 43-52.

³⁹ AIPN, 0206/69, t. 1, Raport sprawozdawczy PUBP w Makowie Mazowieckim za miesiąc styczeń 1953 r., Maków Mazowiecki 2 II 1953 r., k. 9.

⁴⁰ AAN, UdsW, 44/1496, Pismo ks. M. Batogowskiego do Kancelarii Prezesa Rady Ministrów B. Bieruta, Nasielsk 19 I 1954 r., k. 2; Tamże, Pismo dyrektora Departamentu Ministerstwa Oświaty E. Marzyszowej do ks. M. Batogowskiego, 7 X 1954 r., k. 11.

⁴¹ APPI, UWwP. WdsW, 1830, Pismo Referatu ds. Wyznań PPRN do Wydziału Oświaty PPRN w Ostrołęce dot. ks. H. Markuszewskiego, 12 II 1953 r., k. 7; Tamże, Pismo Wydziału Oświaty PPRN w Ostrołęce do ks. H. Markuszewskiego dot. zwolnienia ze szkoły, Ostrołęka 14 III 1953 r., k. 14; Tamże, Charakterystyka ks. H. Markuszewskiego, Ostrołęka 23 III 1953 r., k. 5; Tamże, Odwołanie ks. H. Markuszewskiego do Wydziału Oświaty PWRN w Warszawie, 31 III 1953 r., k. 9; Tamże, Pismo Wydziału Oświaty PWRN w Warszawie do ks. H. Markuszewskiego dot. zwolnienia ze szkoły, Warszawa 4 VIII 1953 r., k. 6.

Szkole Metalowej w Przasnyszu nie przedłużyła księdzu Franciszkowi Sarnowskiemu, Dyrekcja Okręgowa Szkolenia Zawodowego, która swoją decyzję uzasadniała następująco: *Wyżej wymieniony [ks. F. Sarnowski – przyp. M.C.] miał niewłaściwy wpływ na młodzież, który nie odpowiadał założeniom wychowawczym szkoły w Polsce Ludowej*⁴². W sierpniu 1953 r. Referat ds. Wyznań PPRN w Ostrołęce negatywnie zaopiniował podanie ks. Józefa Poskarta, proboszcza parafii Kunin, dotyczące nauczania religii w szkołach podstawowych w Kuninie i Kobylinie. Wojewódzkie władze oświatowe zaleciły zatrudnienie na miejsce ks. Poskarta innej osoby⁴³.

W sierpniu 1953 r. „bezpieka” odnotowała, iż na terenie województwa warszawskiego księża masowo starali się o nauczanie religii w szkołach. Podania były składane do prezydiów rad narodowych przez tych duchownych, którzy wcześniej nie nauczali religii⁴⁴. Z kolei miesiąc później na terenie diecezji płockiej odbyły się konferencje dekanalne duchowieństwa, na których zwracano szczególną uwagę na nauczanie religii w szkołach i kościołach. W czasie jednej z nich ks. Romuald Zawistowski, wicedziekan dekanatu płockiego, miał stwierdzić następująco: *Wielu księży na terenie diecezji płockiej nie otrzymało prawa nauczania religii w szkołach, to tylko dlatego, że ci księża na swych kazaniach zamiast głosić prawdę Chrystusową poruszają tematy polityczne, to są powody odmowy prawa nauczania religii w szkołach*⁴⁵.

W październiku 1953 r. Sekcja I Wydziału XI WUBP w Warszawie zapoznała WKW PZPR z kwestią prawa nauczania religii oraz z formami działalności księży w dziedzinie katechizacji i opracowała

⁴² APP, UWwO. WdsW, 2025, Pismo Dyrekcji Okręgowej Szkolenia Zawodowego do Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie dot. ks. F. Sarnowskiego, 30 III 1953 r., k. 14.

⁴³ APP1, UWwP. WdsW, 1732, Pismo Referatu ds. Wyznań PPRN w Ostrołęce do Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie dot. nauczania religii przez ks. J. Poskarta, Ostrołęka 29 VIII 1953 r., k. 6; Tamże, Pismo Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie do Referatu ds. Wyznań PPRN w Ostrołęce dot. zatrudnienia ks. J. Poskarta, Warszawa 17 IX 1953 r., k. 5.

⁴⁴ AIPN, 01283/1000, Sprawozdanie z pracy Wydziału XI WUBP w Warszawie za miesiąc sierpień 1953 r., Warszawa 9 IX 1953 r., s. 230.

⁴⁵ Tamże, Charakterystyczne fakty i zmiany zaszłe w sytuacji politycznej po linii kleru katolickiego na terenie diecezji płockiej, Warszawa 14 X 1953 r., s. 302.

wytyczne dla PUBP w celu niedopuszczenia do przygotowywania petycji i organizowania zbiorowych delegacji do władz⁴⁶.

Brak możliwości nauczania religii w szkołach spowodował, że duchowieństwo na terenie diecezji płockiej aktywnie zaangażowało się w organizowanie katechizacji w kościołach. I tak, np. w październiku 1953 r. ks. Ludomir Lissowski, dziekan dekanatu sierpeckiego, skierował pismo do szkoły w Bledzewie, w którym zwrócił się do rodziców, aby przysyłali swoje dzieci na naukę religii do kościoła: *Chcę obudzić wasze sumienia i poruszyć serca. Biję na alarm dzieci Wasze wyrastają bez znajomości wiary i bez znajomości Boga. W szkole już o Bogu nie słyszą, co z nich wyrośnie? Dlatego zaprowadzamy dla dzieci uczęszczających do Szkoły w Bledzewie, w Sułocinie, Studzieńcu i Babcu naukę religii raz na tydzień w każdą niedzielę. Proszę już w tę niedzielę dnia 18.X.b.r. przysłać swoje dzieci do Sierpca do kościoła szkolnego na godzinę 8-mą rano. Dzieci po godzinie nauki religii pozostaną na mszy świętej*⁴⁷.

W związku z ograniczaniem nauczania religii w szkołach przez władze komunistyczne, bp Piotr Dudziec na konferencji duchowieństwa dekanatu gabińskiego w Sannikach pod koniec października 1953 r. stwierdził, że *dawniej prefekci nauczając w szkołach religii traktowali je jako parafie młodzieżowe, a obecnie nasi władcy zmuszają nas do tego, abyśmy nauczali religii tylko w kościele lub w kaplicach i domach prywatnych*. Biskup Dudziec w trakcie konferencji zalecił duchowieństwu wyszukiwanie domów prywatnych i nauczanie religii w nich, o ile władze świeckie nie będą się temu sprzeciwiać. Ponadto zalecał prowadzenie katechizacji w kaplicach, a we wsiach oddalonych od kościoła zbieranie grupki dzieci i nauczanie ich przy pomocy osób świeckich, a jeśli to nie rozwiązałyby problemu, to nauczanie religii w niedzielę w kościele⁴⁸. W grudniu 1953 r. Referat ds. Wyznań PPRN w Przasnyszu negatywnie zaopiniował podanie ks. Tadeusza Frączaka z parafii Baranowo dotyczące

⁴⁶ Tamże, Sprawozdanie pracy Sekcji I Wydziału XI WUBP w Warszawie za miesiąc październik 1953 r., Warszawa 10 XI 1953 r., s. 330.

⁴⁷ Tamże, Charakterystyczne fakty i zmiany zasze w sytuacji politycznej kleru katolickiego na terenie diecezji płockiej, Warszawa 10 XI 1953 r., s. 332-333.

⁴⁸ Tamże, 0206/45, t. 2, cz. 3, Sprawozdanie PUBP w Gostyninie za miesiąc październik 1953 r., Gostynin 5 XI 1953 r., k. 16.

nauczania religii w miejscowej szkole⁴⁹. Na początku 1954 r. ks. Roman Tarwacki, proboszcz parafii Sieluń (pow. makowski), w trakcie kazania oraz kołеды apelował do wiernych, aby ci podjęli starania u władz państwowych o przywrócenie prawa nauczania religii w szkołach. Mieszkańcy gromad z parafii Sieluń wystosowali petycję z podpisami w tej sprawie, a dwóch z nich udało się do Ministerstwa Oświaty w Warszawie w celu uzyskania zezwolenia na nauczanie religii w szkołach przez ks. Tarwackiego. Wskutek tych działań PUBP w Makowie Mazowieckim wszczął dochodzenie⁵⁰. W sierpniu 1954 r. biskup Tadeusz Zakrzewski, dokonując wizytacji dekanatu przasnyskiego, w czasie jednego z kazań nawiązał do kwestii nauczania religii w szkołach: *Kochani parafianie nie wszędzie udaje się nam utrzymać religię w szkołach, powinni rodzice swoje dzieci przysyłać do kościoła na naukę religii, kościół jest dla Was zawsze otwarty*⁵¹.

Władze komunistyczne nadal prowadziły działania mające na celu odciągnięcie dzieci i młodzieży od uczęszczania na lekcje religii. Na mocy zarządzenia Ministerstwa Oświaty i Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego wydanego 31 sierpnia 1954 r., została zniesiona nauka religii w szkołach zawodowych. W liceach ogólnokształcących oraz w szkołach podstawowych, w których nauka religii była jeszcze prowadzona, została ona przesunięta na ostatnie godziny lekcyjne. Zarządzenie to weszło w życie 1 września 1954 roku⁵². Oprócz tego posunięcia skierowanego przeciwko nauczaniu religii w szkołach, władze komunistyczne w roku szkolnym 1954/1955 podjęły akcję eliminowania modlitw przed lekcjami. Zostały one zastąpione systemem apeli porannych jako jedynej formy rozpoczęcia zajęć we wszystkich typach szkół⁵³.

⁴⁹ APP, UWwO. WdsW, 1941, Pismo Referatu ds. Wyznań PPRN w Przasnyszu do Wydziału ds. Wyznań PWRN w Warszawie dot. zatrudnienia ks. T. Frączaka, Przasnysz 4 XII 1953 r., k. 9.

⁵⁰ AIPN, 01283/1000, Sprawozdanie z pracy Wydziału XI WUBP w Warszawie WUBP w Warszawie za miesiąc luty 1954 r., Warszawa 9 III 1954 r., s. 457; Tamże, Charakterystyczne fakty i zmiany zaszły w sytuacji politycznej po linii kleru katolickiego na terenie diecezji płockiej, Warszawa 5 III 1954 r., s. 464.

⁵¹ Tamże, Charakterystyczne fakty i zmiany zaszły w sytuacji politycznej po linii kleru katolickiego na terenie diecezji płockiej, Warszawa 7 IX 1954 r., s. 591.

⁵² H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 160-161; S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011, s. 318.

⁵³ H. Konopka, *dz. cyt.*, s. 161-168.

We wrześniu 1954 r. na terenie całego województwa warszawskiego księża masowo składali podania o prawo nauczania religii w szkołach. W związku z wydaniem zarządzenia o wprowadzeniu porównanych apeli zamiast odmawiania zbiorowych modlitw, księża nawoływali z ambon, aby rodzice domagali się od władz państwowych zezwolenia na nauczanie religii oraz przywrócenia zbiorowych modlitw w szkołach. Takie fakty zostały odnotowane, m.in. na terenie powiatu makowskiego i mławskiego, gdzie były pisane petycje do władz oświatowych.

Wobec księży, którzy aktywnie uczestniczyli w tych działaniach przeprowadzono rozmowy profilaktyczne w referatach ds. wyznań. Natomiast w czasie jednej z rozmów z informatorem „bezpieki” o ps. „Cygaro”, biskup Tadeusz Zakrzewski, wyrażając ubolewanie z powodu zniesienia zbiorowych modlitw w szkołach, stwierdził następująco: *Władze Polski Ludowej dążą do tego, aby w ogóle w szkołach nie było nauki religii, czy wcześniej czy później do tego dojdzie*⁵⁴.

Organa władz państwowych monitorowały, czy zarządzenie dotyczące ograniczania nauki religii oraz eliminowania modlitw przed lekcjami w szkołach było wszędzie wprowadzane w życie. Na terenie powiatu sierpeckiego stwierdzono, że w szkołach podstawowych w Bieżuniu, Raciążu, Sierpcu i Żurominie modlitwy odbywały się rano oraz po zakończeniu zajęć, a sama nauka religii miała miejsce między pozostałymi lekcjami⁵⁵. Z kolei na terenie powiatu mławskiego dzieci w szkołach w Lubowidzu, Janowcu, Dąbrowie i Szczepkowie Borowym odmawiały modlitwy. Natomiast w szkole w Wieczfni Kościelnej dzieci domagały się zawieszenia krzyży w klasach szkolnych, co zostało uczynione⁵⁶. Przeciwno działaniom władz komunistycznych wystąpili rodzice uczniów Szkoły Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącego w Krasnosielcu (pow. makowski). Przygotowali oni petycję skierowaną do PWRN w Warszawie, w której pisali: *Zgodnie z 70 artykułem*

⁵⁴ AIPN, 01283/1000, Sprawozdanie z pracy Wydziału XI WUBP w Warszawie za miesiąc wrzesień 1954 r., s. 603-604; Tamże, Charakterystyczne fakty i zaszłe zmiany w sytuacji politycznej po linii kleru katolickiego na terenie diecezji płockiej, Warszawa 9 X 1954 r., s. 611.

⁵⁵ Tamże, 0206/166, Sprawozdanie PUBP w Sierpcu za miesiąc wrzesień 1954 r., Sierpc 6 X 1954 r., k. 66.

⁵⁶ Tamże, 0206/79/1, Raport miesięczny PUBP w Mławie za okres od dn. 1 do dn. 30 IX 1954 r., Mława 1 X 1954 r., s. 53-54.

Konstytucji PRL dekretu o wolności sumienia i wyznania i na podstawie porozumienia z kwietnia 50 r. my rodzice katolicy chcielibyśmy i mocno pragniemy, aby dzieciom naszym w szkole ogólnokształcącej stopnia podstawowego i licealnego w Krasnosielcu pow. Maków Maz. nie zabraniano modlić się przed lekcjami i po lekcjach i aby miały wykładaną religię w szkołach. [...] Gdzie jest wolność sumienia i wyznania, jeżeli w szkole Dyrektor i nauczyciele zabraniają naszym dzieciom mówić modlitwy przed i po lekcjach, nazywając to łamaniem dyscypliny szkolnej? Petycja ta została podpisana przez 184 mieszkańców Krasnosielca, wśród nich znaleźli się również członkowie PZPR. PUBP w Makowie Mazowieckim podejrzewał, że inspiratorem napisania petycji był ks. Tadeusz Pierzchała, wikariusz parafii Krasnosielc, który nie posiadał prawa nauczania religii w szkołach, ucząc jej w kościele⁵⁷.

Zgody na nauczanie religii w szkołach w roku szkolnym 1954/1955 nie uzyskał ks. Józef Majewski, wikariusz parafii Ciechanów. Władze wojewódzkiej administracji wyznaniowej następująco uzasadniały swoją decyzję: *Referat do Spraw Wyznań wyjaśnia, iż zachowanie, wystąpienie i postawa ks. Majewskiego nie zezwala na to, by został dopuszczony do wykładania religii. Należy dodać, że jest to ksiądz wrogo nastawiony do wszystkiego co jest postępowe, wobec czego nie należy go angażować w roku szkolnym 1954/55 do żadnej ze szkół na terenie pow. Ciechanów*⁵⁸. Prawa do nauczania religii w szkołach nie otrzymał również ks. Marian Żebrowski, proboszcz parafii Zieluń (pow. mławski), o którym pisano: *Referat do Spraw Wyznań wyjaśnia, że ksiądz Żebrowski Marian jest biernie ustosunkowany do władz, oddany jest w dużej mierze władzom kościelnym, obchodzą go tylko sprawy kościelne. Do obecnej chwili nie ma żadnych dodatnich i pozytywnych wypowiedzi. Na terenie tut. powiatu zaliczony do księży chwiejnych*⁵⁹.

⁵⁷ Tamże, 0206/69, t. 1, Sprawozdanie PUBP w Makowie Mazowieckim za miesiąc październik 1954 r., Maków Mazowiecki 5 XI 1954 r., k. 198-199.

⁵⁸ APMł, UWwC. WdsW, 2847, Odwołanie ks. J. Majewskiego do Wydziału Oświaty PWRN w Warszawie, Ciechanów 7 IX 1954 r., k. 16-17; Tamże, Pismo Referatu ds. Wyznań do Wydziału Oświaty PWRN w Warszawie dot. odwołania ks. J. Majewskiego, Warszawa 20 XI 1954 r., k. 19.

⁵⁹ Tamże, 2946, Odwołanie ks. M. Żebrowskiego do Wydziału Oświaty PWRN w Warszawie, 11 IX 1954 r., k. 6-7; Tamże, Pismo Referatu ds. Wyznań PPRN w Mławie do Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie dot. odwołania ks. M. Żebrowskiego, Mława 2 XI 1954 r., k. 8.

Uzyskanie pozwolenia na nauczanie religii w szkole było uzależnione od postawy danego kapłana wobec „władzy ludowej”. Niekiedy miały miejsce sytuacje, gdzie księża stwarzali pozory, które miały świadczyć o ich poparciu na rzecz „władzy ludowej”. Do takich przypadków można zaliczyć sprawę ubiegania się o prawo do nauczania religii w szkołach podstawowych w Goworowie i Szczawinie przez ks. Tadeusza Staniaszka, wikariusza parafii Goworowo. Kapłan ten uczestniczył w zjazdach dla duchowieństwa organizowanych przez władze państwowe. Ponadto lokalne władze administracyjne jako uzasadnienie zatwierdzenia księdza Staniaszka na stanowisku nauczyciela religii podały następujący argument: *Spółeczeństwo miejscowe jest bardzo sfanatyzowane i w obecnym czasie pozbawienie ich religii w szkole jest niemożliwe. Sprawa zatwierdzenia Staniaszka na nauczyciela religii jest uzgodniona z miejscowymi czynnikami społeczno-politycznymi*⁶⁰.

W październiku 1954 r. miała miejsce konferencja dekanalna duchowieństwa dekanatu wyszkowskiego, w trakcie której omawiano, m.in. problem nauczania religii. Biskup Piotr Dudziec, sufragan diecezji płockiej, zaapelował do księży, aby prowadzili naukę religii w kościele. Ponadto stwierdził, że żaden ksiądz nie jest od nauczania religii zwolniony. Polecił, by księża jeździli po gromadach i uczyli religii oraz śpiewu kościelnego, a także, żeby w związku z zakazem modlitwy w szkołach, dzieci odmawiały ją grupowo przed udaniem się na lekcje do szkoły⁶¹. Pomimo obowiązującego zakazu odmawiania modlitwy przed lekcjami, była ona odmawiana w godzinach rannych przez dzieci klasy V Szkoły Podstawowej w Somiance (pow. pułtusk). Została jednak zakazana przez kierownika szkoły. Natomiast ks. Józef Orłowski, proboszcz parafii Somianka, który zachęcał dzieci do odmawiania modlitwy przed lekcjami w szkole, został wezwany do PPRN w Pułtusk w celu złożenia wyjaśnień⁶².

⁶⁰ APP, UWwO. WdsW, 2015, Pismo Referatu ds. Wyznań PPRN w Ostrołęce do Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie dot. zatrudnienia ks. T. Staniaszka, Ostrołęka 20 VIII 1954 r., k. 85.

⁶¹ AIPN, 0206/156, t. 2, Sprawozdanie PUBP w Pułtusk za miesiąc październik 1954 r., Pułtusk 4 XI 1954 r., k. 17; AAN, UdsW, 125/199i, Pismo Referatu ds. Wyznań PPRN w Pułtusk do Referatu ds. Wyznań PWRN w Warszawie dot. konferencji dekanalnej dekanatu wyszkowskiego, Pułtusk 8 XI 1954 r., k. 5-6.

⁶² APPI, UWwP. WdsW, 1884, Notatka służbowa dot. kierownika Referatu ds. Wyznań PPRN w Pułtusk dot. odmawiania modlitw w szkole w Somiance, Pułtusk 11 XII

W styczniu 1955 roku Kuria Diecezjalna w Płocku przesłała do dziekana dekanatu wyszkowskiego oraz innych dekanatów diecezji płockiej komunikat dotyczący ustaleń sekretarza Episkopatu Polski z dyrektorem Urzędu ds. Wyznań, Janem Izydorzycykiem, w sprawie nauczania religii w salach katechetycznych i kaplicach. W wyniku przyjętych ustaleń nauczanie religii w tych miejscach nie mogło napotykać żadnych trudności⁶³.

Po akcji rugowania nauki religii ze szkół duchowieństwo zaczęło organizować punkty katechetyczne w kościołach i kaplicach. Tworzono również punkty katechetyczne w domach prywatnych, gdzie religii nauczali katecheci świeccy. Powstały one, m.in. na terenie powiatu pułtuskiego, w parafii Wyszków. Ich działalność została zakazana przez władze państwowe. W tym celu do Wydziału ds. Wyznań PWRN w Warszawie został wezwany dziekan dekanatu wyszkowskiego, ks. Józef Fydryszewski, który został zmuszony do zamknięcia istniejących punktów katechetycznych w domach prywatnych. Nauka religii odbywała się tylko w kościele parafialnym w Wyszkowie, gdzie w każdą niedzielę przywożono furmankami dzieci z okolicznych wsi. Przedstawiciele lokalnych władz powiatu pułtuskiego odwiedzili od zamiaru tworzenia punktów katechetycznych dwóch innych kapłanów – ks. Feliksa Malinowskiego, proboszcza parafii Winnica oraz ks. Józefa Kossakowskiego, proboszcza parafii Lubiel Nowy⁶⁴. W marcu 1955 r. została zwolniona z pracy przez Wydział Oświaty PPRN w Przasnyszu katechetka Stanisława Mikuszewska, która uczyła religii w dwóch

1954 r., k. 4; Tamże, Charakterystyka ks. J. Orłowskiego, Pułtusk 11 I 1955 r., k. 6; Tamże, Notatka służbowa kierownika Referatu ds. Wyznań PPRN w Pułtusk do rozmowy z ks. J. Orłowskim, Pułtusk 11 I 1955 r., b.p.

⁶³ APP, UWwO. WdsW, 2018, Pismo Kurii Diecezjalnej w Płocku do ks. dziekana w Wyszkowie z komunikatem dot. nauczania religii, Płock 25 I 1955 r., k. 8; Przeciwno ograniczaniu przez władze komunistyczne nauczania religii w salach parafialnych protestował bp Zygmunt Choromański, sekretarz generalny Episkopatu Polski. Zob. *12 stycznia 1955, Warszawa – List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Urzędu ds. Wyznań w sprawie ingerencji państwowej w nauczanie w salach parafialnych* [w:] P. Raina, *Kościół w PRL...*, t. 1, s. 485-487.

⁶⁴ Tamże, Pismo Wydziału ds. Wyznań PWRN w Warszawie do Referatu ds. Wyznań PPRN w Pułtusk dot. rozmowy z ks. J. Fydryszewskim, Warszawa 7 III 1955 r., k. 12; Tamże, Notatka służbowa kierownika Referatu ds. Wyznań PPRN w Pułtusk dot. likwidacji punktów katechetycznych, Pułtusk 23 III 1955 r., k. 13.

miejscowych szkołach. Powodem jej zwolnienia miało być to, że *wśród młodzieży wprowadzała fanatyzm przez czytanie dzieciom na lekcjach listu bożego*⁶⁵.

Brak nauki religii w szkołach powodował protesty rodziców, którzy domagali się jej przywrócenia. W marcu 1955 r. mieszkańcy parafii ciechanowskiej skierowali list do rozgłośni radiowej „Fala 49”, w którym zwracali uwagę na prześladowanie i ograniczanie swobody religijnej. W liście pisano, m.in. *W szkole podstawowej Nr 5 mimo protestu 99% matek, religia została skasowana. Matki zwracały się kilkakrotnie z prośbą do PZPR B. Bieruta. Podanie utknęło na martwym punkcie, a w szkole jak nie ma tak nie ma religii*. Ponadto parafianie ciechanowscy protestowali przeciwko przerwaniu przez lokalne władze rekolekcji, które prowadził ojciec misjonarz⁶⁶.

W kwietniu 1955 r. w czasie konferencji duchowieństwa dekanatu płockiego biskup Tadeusz Paweł Zakrzewski polecił tworzenie punktów katechetycznych na terenie gromad oraz prowadzenie obowiązkowo każdorazowo nauki religii po nieszporach w kościele, która obejmowałaby wszystkich bez względu na płeć i wiek⁶⁷. Organizowanie punktów katechetycznych przez duchowieństwo w domach prywatnych nadal skutkowało przeciwdziałaniem ze strony władz komunistycznych. Taka sytuacja zaistniała w przypadku ks. Apolinarego Murawskiego, proboszcza parafii Poniatowo (pow. sierpecki), który w październiku 1955 r. zorganizował punkty katechetyczne we wsiach Sadłowo i Swojęcín. Nauka religii w tych punktach odbywała się w każdy poniedziałek i piątek po lekcjach w szkole. Ponadto miejscowe społeczeństwo złożyło petycję do Wydziału Oświaty, domagając się wprowadzenia nauki religii do tych szkół. W związku z tym ks. Murawski został wezwany na rozmowę do Referatu ds. Wyznań PPRN w Sierpcu⁶⁸. Analogiczne konsekwencje spotkały ks. Edmunda Lange, wikariusza parafii Żuromin, który

⁶⁵ Tamże, 1990, Pismo Referatu ds. Wyznań PPRN w Przasnyszu do Wydziału ds. Wyznań PWRN w Warszawie dot. zwolnienia katechki S. Mikuszewskiej, Przasnysz 10 III 1955 r., k. 173.

⁶⁶ AAN, UdsW, 46/598, List mieszkańców parafii ciechanowskiej do rozgłośni radiowej „Fala 49”, Ciechanów 22 III 1955 r., k. 3-5.

⁶⁷ AIPN, 01283/1001, Charakterystyczne fakty i zmiany w sytuacji politycznej kleru Kurii Płockiej, Warszawa 5 V 1955 r., s. 96.

⁶⁸ AAN, UdsW, 46/634, Notatka służbowa Referatu ds. Wyznań PPRN w Sierpcu dot. organizowania punktów katechetycznych przez ks. A. Murawskiego, Sierpc 7 XI 1955 r., k. 2.

na kazaniach apelował do parafian, aby upominali się od władz państwowych przywrócenia mu prawa nauczania religii w miejscowej szkole podstawowej. Komitet rodzicielski tejże szkoły przygotował petycję, pod którą podpisy złożyły 64 osoby⁶⁹. Po odebraniu prawa nauczania religii w szkole, w 14 gromadach punkty katechetyczne zorganizował ks. Stanisław Puchaczewski, proboszcz parafii Różan (pow. makowski)⁷⁰. Petycję z żądaniem nauczania religii w szkole przez ks. Piotra Skurę złożyli w PRN w Nowym Dworze Mazowieckim parafianie z Zakroczyimia⁷¹. Aktywną działalność w dziedzinie katechizacji wykazywał ks. Sylwester Szadkowski, wikariusz parafii Lubowidz (pow. mławski), który z chwilą nieotrzymania zgody na prowadzenie nauki religii w szkole zorganizował punkt nauczania we wsi Bądryń. Punkt ten jednak został zlikwidowany przez władze państwowe⁷².

W grudniu 1955 r. Kuria Diecezjalna w Płocku wydała komunikaty duszpasterskie dla duchowieństwa parafialnego, w których zawarto plan wskazówek metodycznych oraz programowych dotyczących nauczania religii młodzieży szkolnej i pozaszkolnej. Plan ten zakładał jako najważniejsze zadanie pracy duszpasterskiej katechizację młodzieży oraz włączenie do niej rodziców⁷³. W roku szkolnym 1955/1956 prawa nauczania religii w szkole spośród duchowieństwa diecezji płockiej został pozbawiony, m.in. ks. Józef Mołęda, proboszcz parafii Bonisław (pow. płocki)⁷⁴. Do nauczania religii w szkole nie dopuszczono także ks. Franciszka Gościńskiego, dziekana dekanatu makowskiego⁷⁵.

⁶⁹ AIPN, 01283/1001, Sprawozdanie z pracy Wydziału VI WUdsBP w Warszawie za IV kwartał 1955 r., Warszawa 13 I 1956 r., s. 187.

⁷⁰ Tamże, 0206/69, t. 2, Sprawozdanie z pracy PDdsBP w Makowie Mazowieckim za III kwartał 1955 r., Maków Mazowiecki 3 X 1955 r., k. 48.

⁷¹ Tamże, 0206/82, Charakterystyka kontrwywiadowcza pow. Nowy Dwór Mazowiecki, Nowy Dwór Mazowiecki 18 X 1955 r., k. 241.

⁷² Tamże, 0206/79/2, Sprawozdanie z pracy operacyjnej Powiatowego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego (PUdsBP) w Mławie za III kwartał 1955 r., Mława 29 IX 1955 r., s. 212-213; APP, UWwO. WdsW, 2011, Charakterystyka ks. S. Szadkowskiego, wikariusza parafii Lubowidz, Mława 12 I 1956 r., k. 27. W wymienionych dokumentach występuje nazwisko księdza Szatkowski.

⁷³ AIPN, 0206/126/CD/1, Sprawozdanie PUdsBP w Płocku za IV kwartał 1955 r., Płock 27 XII 1955 r., s. 268.

⁷⁴ Tamże, Sprawozdanie PUdsBP w Płocku za I kwartał 1956 r., Płock 28 III 1956 r., s. 301-302.

⁷⁵ APM, KW PZPR, 835, Notatka o nauczaniu religii, Warszawa 11 X 1956 r., k. 160.

Na terenie województwa warszawskiego w roku szkolnym 1952/1953 uczyło ogółem 370 księży i 46 zakonnic. Natomiast według danych z marca 1956 r. uczyło już tylko 160 księży i 5 zakonnic w 309 szkołach województwa warszawskiego. Liczba ta odnosiła się do archidiecezji warszawskiej oraz diecezji płockiej i siedleckiej (podlaskiej)⁷⁶. Dokładne dane dotyczące stanu nauczania religii w szkołach na terenie diecezji płockiej w roku szkolnym 1955/1956, zachowały się w odniesieniu do powiatu przasnyskiego. Według danych z lutego 1956 r. nauczanie religii odbywało się tylko w pięciu szkołach podstawowych na terenie tegoż powiatu. Były to szkoły położone w następujących miejscowościach, w których religii nauczali następujący księża: Bogate (ks. Jan Głazewski), Dzierzgowo (ks. Kazimierz Krajewski), Jednorzec (ks. Józef Wójcik), Lipa (ks. Stanisław Kowalczyk) i Węgra (ks. Aleksander Policewicz)⁷⁷. W czerwcu 1956 r. Referat ds. Wyznań PPRN w Płońsku wykrył, że we wsi Gawarzec Górny u jednego z rolników znajduje się punkt katechetyczny, do którego uczęszczają dzieci z trzech wsi. Punkt został zorganizowany przez ks. Wacława Ziębę, salezjanina z Czerwińska. Punkt ten istniał już wcześniej, ale w grudniu 1954 r., na skutek interwencji władz świeckich, został zlikwidowany. W czasie rozmowy w Referacie ds. Wyznań wywierano naciski na ks. Ziębę, aby zlikwidował punkt katechetyczny. Ksiądz Zięba odmówił wykonania nakazu, stwierdzając, iż w sprawie likwidacji musiałby porozumieć się z władzami kościelnymi⁷⁸.

W związku z rozpoczynającym się rokiem szkolnym 1956/1957, na początku września 1956 r. we wszystkich kościołach diecezji płockiej został odczytany komunikat bpa Tadeusza Pawła Zakrzewskiego dotyczący problemu katechizacji. Ordynariusz diecezji płockiej wskazywał w nim, iż najaktualniejszym zadaniem duszpasterskim było

⁷⁶ Tamże, Działalność kleru wśród młodzieży i praca na tym docinku na terenie woj. warszawskiego, Warszawa 8 III 1956 r., k. 110; Nie udało się ustalić dokładnych danych statystycznych odnoszących się do diecezji płockiej.

⁷⁷ AIPN, 0201/51, t. 1, Pismo kierownika Powiatowej Delegatury ds. Bezpieczeństwa Publicznego (PDdsBP) w Przasnyszu do naczelnika Wydziału VI WUdsBP w Warszawie dot. stanu nauczania religii w szkołach na terenie pow. przasnyskiego, Przasnysz 22 II 1956 r., k. 28.

⁷⁸ APPI, UWwP. WdsW, 1988, Pismo Referatu ds. Wyznań PPRN w Płońsku do Wydziału ds. Wyznań PWRN w Warszawie dot. funkcjonowania punktu katechetycznego we wsi Gawarzec Górny, Płońsk 6 VI 1956 r., k. 28.

ściągnięcie wszystkich dzieci do kościoła na naukę religii, ze względu na to, iż niewielu księży mogło wtedy uczyć religii w szkole. Biskup Zakrzewski apelował do księży oraz rodziców, aby pokonywali wszelkie przeszkody i wykonywali swoje obowiązki związane z katechizacją dzieci⁷⁹. W listopadzie 1956 r. mieszkańcy gromad Goworowo oraz Szczawin (pow. ostrołęcki) skierowali do PWRN w Warszawie podanie z prośbą o uchylenie decyzji Wydziału Oświaty PPRN w Ostrołęce, odbierającej prawo do nauczania religii w szkole ks. Tadeuszowi Staniaszkowi⁸⁰. Jesienią 1956 r. nauczanie religii na terenie diecezji płockiej odbywało się w większości przypadków poza szkołą – w kościołach, kaplicach, niekiedy w punktach katechetycznych, które mieściły się w domach prywatnych.

Oprócz problemu nauczania religii, inną istotną kwestią w stosunkach między państwem a Kościołem katolickim był udział dzieci i młodzieży w rekolekcjach lub w innych uroczystościach religijnych. W lutym 1951 r. został wydany przez ministra oświaty okólnik dotyczący terminu rekolekcji. Na jego mocy władze szkolne miały ustalać trzydniowe terminy rekolekcji w czasie wielkopostnym lub wielkanocnym poprzez zasięgnięcie opinii księży prefektów⁸¹. W związku z tym bp płocki Tadeusz Zakrzewski wydał komunikat do dziekanów, w którym zalecał, aby księża nie czekali, tylko wcześniej porozumieć się z kierownictwem szkół na terenie swych parafii co do terminu rekolekcji⁸².

W lutym 1953 r. Kuria Diecezjalna w Płocku wydała rozporządzenie w sprawie prowadzenia w dniach 27-31 marca 1953 r. rekolekcji dla młodzieży, uczęszczającej do szkół Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (TPD), w których nie było nauczania religii. Rekolekcje dla uczniów szkół TPD zostały wyznaczone na godziny popołudniowe w katedrze płockiej⁸³. Przeprowadzane rekolekcje budziły zainteresowanie organów

⁷⁹ AAN, UdsW, 125/299, Komunikat biskupa płockiego T.P. Zakrzewskiego dot. katechizacji, Płock 2 VIII 1956 r., k. 4-5. Komunikat został odczytany w niedzielę 2 IX 1956 r.

⁸⁰ APP, UWwO. WdsW, 2015, Podanie mieszkańców gromad Goworowo i Szczawin do PWRN w Warszawie, 18 XI 1956 r., k. 93-94.

⁸¹ *16 lutego 1951 r., [Warszawa]. – Okólnik nr 3 Ministra Oświaty w sprawie terminu rekolekcji [w:] 17 lat nauczania religii...*, s. 99-100.

⁸² *W sprawie rekolekcji szkolnych*, MPP 1951, nr 1-6, s. 4-5.

⁸³ AIPN, 01283/1000, Charakterystyczne fakty zaszły w sytuacji politycznej po linii kleru katolickiego na terenie diecezji płockiej, Warszawa 4 III 1953 r., s. 73.

państwa, szczególnie aparatu bezpieczeństwa. O rekolekcjach wielkopostnych z 1954 r. pisano, m.in. *Księża w okresie prowadzonych rekolekcji szczególnie nacisk kładli na młodzież, apelując i wzywając młodzież do brania udziału w rekolekcjach i spowiedzi wielkanocnej. Nie notowano, aby którzykolwiek księża lub misjonarze przeprowadzający rekolekcje w kazaniach poruszali tematy o zabarwieniu politycznym*⁸⁴. Władze komunistyczne prowadziły działania mające na celu odciążenie dzieci od udziału w rekolekcjach. Taka sytuacja wystąpiła, m.in. w trakcie trwania rekolekcji dla dzieci szkolnych na Wielkanoc 1956 r. w parafii Radziki Duże (pow. rypiński). Władze oświatowe zorganizowały wyświetlanie filmów w Rypinie, na które za darmo dowożono dzieci autobusem⁸⁵.

W latach 1950-1956 na terenie diecezji płockiej, podobnie jak w całej Polsce, trwała walka o „rząd dusz” między Kościołem katolickim a władzami komunistycznymi. Aparat władz państwowych dążył do ograniczenia, a następnie całkowitego wyeliminowania nauczania religii ze szkół, zgodnie z laickim i ateistycznym modelem państwa komunistycznego. Walka między Kościołem katolickim a komunistami toczyła się o zdobycie i podporządkowanie dzieci oraz młodzieży. Władze komunistyczne dążyły do narzucenia młodzieży marksistowskiego systemu wychowawczego, natomiast Kościół do utrzymania wpływu na dzieci i młodzież poprzez nauczanie oraz wychowywanie w katolickim systemie wartości i zasad. Pomimo stosowania różnych ograniczeń i utrudnień przez władze komunistyczne w prowadzeniu procesu katechizacji, Kościołowi katolickiemu na terenie diecezji płockiej udało się wygrać walkę o „rząd dusz”. Katechizacja dzieci i młodzieży po usunięciu jej z większości szkół, odbywała się w kościołach, kaplicach bądź w domach prywatnych. Władze komunistyczne spotkały się także ze zdecydowanym oporem wiernych (rodziców uczniów), którzy masowo składali petycje o przywrócenie duchowieństwu prawa do nauczania religii w szkołach.

⁸⁴ Tamże, Charakterystyczne fakty i zmiany zaszele w sytuacji politycznej po linii kleru katolickiego na terenie diecezji płockiej, Warszawa 5 IV 1954 r., s. 490.

⁸⁵ P. Gałkowski, *Aparat bezpieczeństwa w walce z religią i Kościołem katolickim na terenie dekanatu rypińskiego w latach 1945-1975*, „Rocznik Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie” 2009, t. 1, s. 211.